

СПОГАДИ. ЩОДЕННИКИ

ЩОДЕННИК КАМЕРГЕРА КАРЛА XII ГУСТАВА АДЛЕРФЕЛЬДА ПРО ПЕРЕБУВАННЯ ШВЕДІВ В УКРАЇНІ* (переклад з англійської Олександра Герасимчука)

<...> Король провів у Зінькові (*Czinkow*) перші дні Нового 1709 року, упродовж яких стояли такі люті холоди, що подібних люди й не пам'ятали. Його величність мав скласти план штурму Веприка (*Wieprek*), для чого послав туди генерал-майора Штакелберга (*Stakelberg*), щоб той визначив маршрут і повідомив йому. Зігрота (*Siegroth*) було наказано слідувати за ним, щоб обстежити місцевість і детально про неї доповісти. Коли той через два дні повернувся, король знявся з табору й вийшов з-під Зінькова (*Czinkow*) в супроводі артилерії й драгунів.

Шостого числа його величність прибув до Веприка (*Wieprek*), де було вже розміщено чотири батареї по п'ять гармат у кожній. Потім коменданту знову було запропоновано здатися, він відповів пострілами своїх гармат, на що отримав відповідь від наших батарей. Того ж вечора король здійснив необхідні приготування для наступу на світанку наступного дня, дав розпорядження здійснити три атаки, одну під керівництвом Джеймса Сперлінга (*James Sperling*), а дві інші – під командуванням Фріскі (*Fritski*) та Альбедайбла (*Albedybl*).

Уранці сьомого числа атака розпочалася залпами гармат, одночасно військо вишикувалося й пішло на штурм з надзвичайною силою й енергією. Проте супротивник вилив значну кількість води на вали, після чого вони з усіх боків миттєво вкрилися кригою. Таким чином гарнізон фортеці отримав суттєву перевагу через труднощі, яких наші люди зазнали, ковзаючи на схилах, які були такими слизькими, що встояти було неможливо, і захистив себе таким відчайдушним способом; через це його величність негайно віддав війську наказ про відступ.

Ми втратили в цьому наступі багато хоробрих воїнів. Два юних графи із загону Сперлінга (*Sperling*), які обидва підтвердили свої титули, свої звання й заслуги; також полковник Фріскі (*Fritski*), лейтенанти Морнер (*Morner*) та Лілегрін (*Lilliegreen*), граф Є. Гіленстолп (*E. Gyllenstolpe*), усі дуже шановані люди; окрім того, загинуло ще багато інших заслужених офіцерів. Графа Реншильда (*Rheinschild*) контузило вибуховою хвилею від гранати. Генерала Штакелберга (*Stakelberg*) було поранено, а рукав мундира князя Вюртенберга (*Wurthenberg*) був прострілений кулею. Король через Зігрота (*Siegroth*) та Врангеля (*Wrangle*) знову надіслав коменданту пропозицію здатися; той попросив кілька годин на роздуми й тієї ж ночі було прийнято рішення

---

* Продовження (див. **Щоденник камергера Карла XII Густава Адлерфельда про перебування шведів восени 1708 р. на Чернігово-Сіверщині** // Сіверянський літопис. – 2014. – № 4. – С. 95-110). Переклад здійснено за англійським виданням Adlerfeld G. The Military History of Charles XII, King of Sweden. – London, 1740. – Vol. III. – P.91-124. Камергер шведського короля Карла XII Густав Адлерфельд (1671–1709) загинув у Полтавському бою. Щоденник безпосереднього учасника Північної війни видав у 1740 р. французькою мовою в Амстердамі син загиблого. Книга мала назву: «Histoire militaire de Charles XII, roi de Suede, depuis l'an 700 jusqu'a labatailledel'Pultawaen 1709, ecrite par ordre express de Sa Majeste par Mr. Gustave Adlerfeld, Chambellandu Roi» («Військова історія шведського короля Карла XII з 1700 р. до Полтавської баталії 1709 р., написана королівським камергером Густавом Адлерфельдом за особистим наказом Його Величності»). У 1740 р. щоденник видано також англійською мовою, пізніше – німецькою та шведською.

ня про капітуляцію. Офіцерів було взято в полон, проте їм залишили їхнє майно, а полковнику повернули шпагу. Тут ми знайшли також залишки розірваних гармат.

Наступного дня гарнізон вийшов з міста, він налічував одинадцять сотень осіб, не враховуючи селян, які несли зброю. Їх супроводжував Зільфербельм (*Silfwerbielm*) до Зінькова (*Czinkow*), де їм дозволили безперешкодно увійти в місто; проте більшість з них померли від холоду.

Упродовж цього переміщення два офіцери королівської армії, яких звали Лоуд (*Lood*) та Окс (*Ox*), прибули в наш табір. Вони були взяті в полон царем і відіслані ним до його величності з проханням обміняти їх на Шульца (*Schultz*), ад'ютанта Меншикова (*Menzikof*), стосовно якого ми вели переговори раніше з людиною на ім'я Гудуров (*Gauduroff*) у його камері. Король відхилив пропозицію й у призначене місце відіслав лейтенанта, якого було захоплено під Веприком (*Wieprek*), а замість Гудурова (*Gauduroff*) – капітана, захопленого в тому ж місці.

Одинадцятого числа маленька фортеця (*Bicoque*) Веприк (*Wieprek*) була спалена, і його величність вирушив до Зінькова (*Czinkow*) в супроводі артилерійського полку, кінноти Крузе (*Cruus*) й драгунів Тауба (*Taub*).

У той же час генерал Спар (*Spar*) отримав наказ прямувати із шістьма полками піхоти до Лютенки (*Lutenka*), яка була на відстані кількох ліг від Зінькова (*Czinkow*) на річці Лютенка (*Lutuka*), щоб там дати війську відпочити й бути в бойовій готовності.

Наше розміщення було настільки вдалим, що захопити нас зненацька ворогу було нелегко. Крейца (*Creutz*) було відіслано чи то до Лоховиці (*Lochovitz*), чи до Лохвиці (*Lochwitz*), що була на території України (*Ukrain*), а решта війська потягнулася щільно в напрямку кордону, де ми розмістилися під надійною охороною. Гадяч (*Hadiacz*) був розташований у центрі й там постійно перебував обоз із кількома загонами, яких король там раніше залишив і до яких тепер за наказом його величності приєдналися кілька інших полків. Щодо супротивника, то він мав загоны в Охтирці (*Ogtirk*), Котельві (*Kutilva*), Опішні (*Opuczna*), Полтаві (*Pultawa*), Городньому (*Horogni*), Сорочинцях (*Sorotzir*) та ін., не враховуючи головних сил, які були розташовані в Лебедині (*Libidin*), що знаходився на кордоні їхньої власної країни.

Тринадцятого числа до його величності в Гадяч (*Hadiacz*) прибув граф Піпер (*Piper*).

Чотирнадцятого числа лейтенанти Ульфспар (*Ulfsparr*), Апельгрєн (*Apelgreen*) та Штернбельм (*Stiernbielm*) стали полковниками; першому дістався полк Остргот (*Ostrogoths*) Джеймса Сперлінга (*James Sperling*), який загинув, другому Вестгот (*Westrogoths*) Гаспара Сперлінга (*Jasper Sperling*), а третьому – інший полк.

Дев'ятнадцятого числа полковник Дюкер (*Duker*) о шостій годині вечора відокремився від армії з двома тисячами кіннотників у напрямку Городнього (*Horogni*), де перебували п'ять полків ворога під командуванням бригадира Карупеля (*Carrupel*). Він прибув туди наступного дня й раптово атакував супротивника, розгромив його, при цьому було вбито три сотні людей, захоплено дві пари литаврів і кілька прапорів; крім того, з собою ми забрали понад тисячу коней з частиною обозу, яких успішно доправили до штаб-квартири. Ми ж при цьому втратили лише близько двадцяти людей.

Двадцять другого числа лейтенант Врангель (*Wrangle*), який командував драгунами полку Сканія (*Scania*) або як їх ще називали Священними драгунами, був убитий пострілом з фальконета під час розвідки району Сорочинців (*Sorotzin*), що знаходилися неподалік наших позицій і де стояв ворожий гарнізон. Князь Вюртенберг (*Wurtenberg*) попросив цей полк у короля, який згодом йому його віддав.

Уночі між двадцять сьомим і двадцять восьмим числом король, узявши з собою полк кінноти Гамільтона (*Hamilton*) та драгунів Дюкера (*Duker*) та Тауба (*Taub*), зібравши загалом дві тисячі осіб, рушив за князем Вюртенбергом (*Wurtenberg*). Граф Реншильд (*Rheinschild*) з іншими заслуженими офіцерами рухалися через великий ліс до Опішні (*Opuczno*), що на Ворсклі (*Worskla*), де стояли шість московитських (*Muscovite*) драгунських полків під командуванням генерала Шаумбурга (*Schaumburg*), а також шість сотень кінних гренадерів і близько двох тисяч козаків. При нашому наближенні вони

організовано відступили в напрямку чи то Опішні (*Opuczno*), чи Обужні (*Obutzin*); проте наші полки кинулися відважно в атаку, чим майже відразу шокували ворога, а потім переслідували його цілу лігу по п'ятах.

Ворог утратив тут чотири сотні бійців, п'ятдесят було взято в полон, ми здобули дві пари литаврів і п'ять прапорів. Меншиков (*Menzikof*) та генерал Ренне (*Ronn*), що прибули якраз напередодні бою з метою атакувати з цими полками наші позиції, зіткнулися з драгунами Сканії (*Scania*) й кіннотою Горна (*Horn*), що стояли під Ковалівкою (*Kovalufka*), і встигли лише втекти з рештою війська. Волохи здобули значну здобич в Опішні (*Opuczno*), де вони розграбували увесь обоз цих полків.

Якраз перед цим боєм, у якому ми втратили двох людей, а сімнадцять було поранено, його величність надіслав генерал-ад'ютанту Дювальду (*Duwaldt*) в Зінків (*Czinkow*) наказ усім полкам виступати разом з обозом; Ранк (*Rank*) та Росс (*Roos*) повинні були прибути з піхотою в Опішню (*Opuczno*), а артилерія з рештою війська – до Куземина (*Casmin*).

Двадцять дев'ятого числа король вирушив до Котельви (*Kutilva*), сподіваючись зустріти ще один загін і шість московських (*Muscovite*) полків, які там затрималися; він втішав себе надією, що ті, хто втік з Опішні (*Opuczno*), можливо, пішли тією ж дорогою. Вони справді пішли в той бік, вдаючись одночасно до загального терору, який повсюдно здійснювався по дорозі через Краснокутськ (*Krasnakui*) в Охтирку (*Ogtirki*); ось тому, коли його величність прибув, противник звідти вже втік.

Король тоді залишив в Опішні (*Opuczno*) капітана з п'ятдесятьма кіннотниками й кількома пораненими солдатами для охорони поранених і захоплених у останньому бою трофеїв. Дізнавшись про це, росіяни (*Russians*) послали туди частину своїх драгунів, що стало для капітана несподіванкою, його самого і його людей було вбито, а трофеї й полонених забрано; коли прибув генерал-майор Ранк (*Rank*), він не виявив нічого, окрім небіжчиків.

Королівський почет, драбанти (*Drabans*) й полки тридцятого числа знялися з табору в Зінкові, де ми залишили у власному тилу лише один загін козаків для спостереження за рухом в околицях. Наступного дня почет і драбанти приєдналися до короля чи то в Кутильві (*Kutilva*), чи в Котельві (*Kutelau*), де його величність зупинився на кілька днів. Одночасно ворог відступив до Колонтаєва (*Kalcutai*), а звідти до Охтирки (*Ogtirki*).

Першого лютого до війська приєднався полк Клінта (*Klint*).

Шостого числа багато калмиків атакували нашу охорону поблизу Куземина (*Casmin*) й убили кілька чоловік; після чого відразу туди вирушив пікет й вони швидко втекли.

Восьмого числа його величність наказав перебувати в бойовій готовності для походу наступного дня. Холод продовжував нам дуже дошкуляти*.

Король, який з нетерпінням очікував нанесення ворогу відчутнішого удару, щоб змусити його нарешті остаточно відступити на свою територію, згорнув дев'ятого числа табір і вирушив з Котельви (*Kutilva*) до Охтирки (*Ogtirki*). Коли він проходив через село Хухру (*Kukri*) (дві ліги), то зіткнувся з частиною ворожих драгунів полковника Чемердіна (*Tschamerdin*), які поверталися з далекого походу, але були наздогнані волохами й п'ятьма ескадронами прямо під стінами Охтирки (*Ogtirki*). Ми вбили немало ворогів, а кількох взяли в полон.

Ворог, побоюючись бути оточеним в Охтирці (*Ogtirki*), відразу спалив усю околицю

* У одному з цих походів дві тисячі осіб загинули від холоду прямо на наших очах. Бійці не мали черевиків, ноги були без взуття, майже не було одягу. Вони були змушені зігріватися в шкурах тварин, які змогли вполювати. Часто солдати просто хотіли хліба. Вони були змушені втопити майже всі свої гармати в болотах і річках, щоб коні хоча б їх на собі витримували. Ця армія, колись така могутня, зменшилася до двадцяти чотирьох тисяч осіб, та й ті були на межі голодної смерті. За таких обставин лише один офіцер висловив невдоволення, на що король промовив: «Я гадаю, що тобі нелегко бути так далеко від дружини; проте якщо ти справжній солдат, я заведу тебе так далеко, що ти отримуватимеш звістки із Швеції раз на три роки». Один солдат мав зухвалість невдоволено показати королю шматок чорного запліснявілого хліба перед усім військом, це був єдиний харч, який вони отримували, та й то в недостатній кількості. Король спокійно взяв хліб і з'їв увесь шматок; потім похмуро відповів солдату: «Не смачний, проте їсти можна».

й вирушив на конях у Краснокутськ (*Krasnakut*) (три ліги), де вісім полків драгунів ми наздогнали й оточили в місті; десять інших полків на відстані півліги звідти ми взяли в облогу в місті Городньому (*Horodniza*).

Король зупинився в Хухрі (*Kukri*). Артилерія, що мала із Зінькова (*Czinkow*) перейти з іншими загонами в Куземин (*Casmin*), вирушила в Хухру (*Kukri*), куди прибула наступного дня, спаливши перед цим Куземин (*Casmin*), Кузьмін (*Kusmin*) чи Кам'ян (*Kamien*), що було різними назвами одного й того ж самого місця.

У Хухрі (*Kukri*) князь Вюртенберг (*Wurtenberg*) отримав від короля чин полковника. Його величність також наказав видати йому кошти, щоб він заплатив за екіпаж, який він купив у свого попередника Врангеля (*Wrangle*).

Десятого числа лейтенант Функ (*Funk*) із сотнею вершників вирушив на розвідку до Охтирки (*Ogtirki*). Він доповів, що тамтешній гарнізон складається з трьох піхотних полків, а вся кіннота вибула до Краснокутська (*Krasnakut*).

Одинадцятого числа його величність послав генерал-майора Гамільтона (*Hamilton*) із чотирма полками в Олешню (*Olesna*), щоб той зруйнував містечко. Після прибуття туди він винищив більшість гарнізону, решту разом з місцевим воєводою забрав у полон, а саме місто потім спалив.

У той же день рано вранці король вирушив у дорогу до Краснокутська (*Krasnakut*), супроводжуваний драбантами, кінними полками Крузе (*Cruus*) та Смоланда (*Smoland*), кількома полками драгунів, пішою охороною Дабл-Карлерса (*Dabl-Carlars*) та полком Скарабурга (*Skaraborg*) з артилерією. На півдорозі вони зіткнулися з авангардом ворога, що налічував тридцять вершників, шестеро з яких були вбиті волохами, а інших взято в полон.

Король продовжив переслідувати супротивника до Краснокутська (*Krasnakut*). Коли він підходив, противник відійшов на інший бік містечка й вишикувався в бойовому порядку поблизу млина й монастиря. Волохи почали перестрілку, король з кавалерією пішов у наступ, щоб підтримати їх. Проходячи через містечко, він натрапив на кілька ескадронів ворога, які чимдуж утекли після першого ж пострілу.

Минувши містечко, король перед боєм з ворогом вишикував свої війська в дві шеренги й пішов з ними в наступ на супротивника, що все далі віддалявся від населеного пункту. Ворог, не наважуючись вступити в бій, почав галопом відступати до Городнього (*Horodniza*), що було за півліги від Краснокутська (*Krasnakut*). Як тільки супротивник запанікував, його доля була вирішена. Частина ворогів загинула не тільки на шляху, але й перед воротами Городнього (*Horodniza*), а також в околицях і на вулицях міста, де ці нещасні, збившись у натовп і не маючи шансу на порятунок, були порубані на шматки так, що всі вулиці були всіяні трупами.

Росіяни в цій сутичці втратили понад тисячу чоловік і деякі трофеї; втрати з нашого боку становили не більше дванадцяти гвардійців, сто двадцять кіннотників та драгунів, які були вбиті або поранені. Генерал Ренне (*Ronn*), який стояв поблизу цього міста з десятьма іншими полками, тієї ж ночі відступив на шість ліг далі до Белгорода (*Bialorod*), що знаходився на території власне Росії (*Russia*). Краснокутськ (*Krasnakut*) же відноситься до російської України (*Russian Ukrain*).

Дванадцятого числа його величність пройшов півліги до Мурафи (*Morafka*). Перед цим він віддав накази спалити Краснокутськ (*Krasnakut*) і Городнє (*Horodniza*), попередньо вигнавши звідти всіх мешканців включно з жінками та дітьми.

Тринадцятого числа армія пододала дві ліги до Коломака (*Colomak*), спаливши перед цим Мурафу (*Morafka*): у той день була жахлива злива з громом і блискавицями. Коломак (*Colomak*) розміщувався на кордоні з Татарією (*Tartary*). Старий Мазепа (*Mazepa*), який був у цьому поході з козаками, перебував поруч з королем верхи на коні, привітав короля з успіхами його армії; він сказав йому на латині, що вони вже за вісім ліг від Азії (*Asia*). Його величність, який був чудово знайомий з картою, відповів, посміхаючись: «*Sed non conveniunt Geography; протме географи з цим не згодні*». Ця відповідь змусила літнього чоловіка почервоніти.

Приблизно після чотирнадцятого числа зима упродовж кількох днів зменшила свою суворість, чим відразу всім додала настрою; погода тепер була лагідною й досить

тихою після однієї з найжорстокіших пір року, яка коли-небудь була в цьому кліматі: але в той же час вода почала підніматися до такого надмірного рівня, що ті річки, які ми раніше легко переходили, бо вони були всі вкриті кригою, у перспективі могли стати для нас по всій країні нездоланною перешкодою.

Ця зміна змусила його величність повернутися в Україну (*Ukrain*) й там дочекатися кращих часів і вигідніших умов для ведення війни в країні, повної річок. Генералу Крузе (*Cruus*) був відданий наказ вийти з кількома полками раніше, король з рештою армії вирушив слідом наступного дня. Ми попрямували до Ковалівки (*Kublintka*), що була на відстані трьох ліг; після нашого відходу король наказав спалити Коломак (*Colomak*).

Цей марш був дуже важким для піхоти, яка майже увесь час брела по воді; рівнини, через які вона прямувала, у деяких місцях нагадували велике озеро, рівень води в річках по всій країні був значно перевищеним. Особливо стомлювалися в дорозі артилеристи та їхній обоз; це змусило його величність віддати наказ про те, щоб ті підводи, що не використовувалися, спалити; малися на увазі ті вози, які військо використовувало для перевезення своєї провізії.

Це був трагічний день для полку німецьких (*German*) драгунів під командуванням полковника Альбедайбла (*Albedybl*), який стояв у Рашові (*Raschow*) чи Рашівці (*Raschowska*), на віддалі кількох ліг від Лютеньки (*Lutinka*), де перебував генерал-майор Спар (*Spar*). Вороги під командуванням Шереметьєва (*Scheremethof*) почали наступ на сто двадцять драгунів, яким було наказано наглядати за кінями; попри відчайдушний опір, вони були з усіх боків оточені й знищені. Потім Шереметьєв (*Scheremethof*) вирушив з дванадцятьма полками в напрямку Рашівки (*Raschow*), де, попри героїчний опір, бійців полку Альбедайбла (*Albedybl*) було порубано на шматки, а решту забрано в полон, включно з самим полковником; лише триста вершників на чолі з майором із зброєю в руках прорвалися через оточення ворожих ескадронів і прибули в Лютеньку (*Lutinka*) до Спара (*Spar*).

Вороги захопили всіх коней цього полку й частину коней іншого разом з їхнім обозом. Було побоювання, що Шереметьєв (*Scheremethof*) після цих дій буде продовжувати похід до Гадяча (*Hadiacz*), щоб захопити увесь обоз; проте він не став цього робити й повернувся на свої позиції.

Сімнадцятого числа король поспішив з Рублівки (*Rublinka*) до полку гвардійців, який був змушений провести ніч у відкритому полі, не маючи змоги перейти водний потік, який з кожним днем наростає. Ця прикрість змусила короля віддати цьому полку наказ йти шукати в радіусі двох ліг міст. У той же час артилеристи Дабл-Карлерса (*Dabl-Carlars*) й полки Смоланда (*Smoland*) й Крузе (*Cruus*) переправилися поблизу Колонтаєва (*Kalentaio*), який після цього було спалено.

Його величність з драбантами (*Drabans*) та рештою війська вісімнадцятого числа подолали водну перешкоду поблизу Рублівки (*Rublinka*), після чого ми відразу спалили це місто, яке було останнім на нашому шляху в російській Україні (*Russian Ukrain*). Військо пододало менше ліги до річки, де його величність зупинився, поки налагоджували переправу. Гвардійський полк знайшов міст, яким можна було перейти на інший бік, проте він був у напівзруйнованому стані; гвардійці його негайно відновили й після переправи приєдналися до його величності.

Дев'ятнадцятого числа король повернувся в Опішню (*Opuczno*) з драбантами (*Drabans*), проходячи лише по півліги в день. Похід був дуже виснажливим для полків, які повинні були переходити всю цю воду, що перетворила ґрунт у багно, а дороги й проходи стали грузькими й важкими. Як тільки його величність розвернувся, противник, який переслідував нас досить довго, зупинився навпроти наших позицій на іншому березі річки Ворскла (*Worskla*).

Двадцятого числа генерал-майор Гамільтон (*Hamilton*) повернувся зі своїм загоном, а генерал Крузе (*Cruus*) попрямував з Опішні (*Opuczno*) до Будищ (*Budiczin*). Король ще деякий час залишався в Опішні (*Opuczno*), де гарнізон складався з полків Ранка (*Rank*) й Росса (*Roos*), а також перебувала частина полків, яких він і взяв із собою в свій останній похід до табору під Полтаву (*Pultowa*), а саме гвардійців Крузе (*Cruus*),

Гамільтона (*Hamilton*), полки Остгот (*Ostrogoths*), Смоландер (*Smolanders*) і Скарабург (*Skaraborg*); свою штаб-квартиру король вирішив розмістити в Будищах (*Budiczin*), куди він і вирушив дещо пізніше.

Генерал-майор Крейц (*Creutz*) вийшов зі своїм підрозділом з Лохвиці (*Lochwica*) чи Лоховиці (*Lochowitz*), щоб отаборитися поблизу короля. Росіянам (*Russians*) під командуванням Шереметьєва (*Scheremethof*) не вдалося завадити йому здійснити свій намір, вони напали на його авангард, який дав їм гідну відсіч, після чого вони спокійно продовжили свій похід; проте він мав значні труднощі при перетині водних перепон і був змушений спалити кілька возів, навантажених майном, за яким він мав пильнувати.

У той же самий час його величність надіслав наказ до Гадяча (*Hadiacz*), щоб звідти доправити завантажений обоз; гарнізон вийшов з міста, перед цим зруйнувавши там всі оборонні споруди, минув Лютецьку (*Lutinka*) й Бірки (*Burki*) й двадцять сьомого числа прибув у Опішню (*Opuczno*) без будь-яких перешкод з боку супротивника.

Уся шведська армія тепер була зосереджена поміж двох річок – Пслому (*Pziol*) і Ворсклю (*Worskla*) й розміщувалася від Лютецької (*Lutinka*) до Опішні (*Opuczno*), охоплюючи площу в дванадцять польських ліг; військо чекало сприятливіших погодних умов для активних дій, пори, коли трава почне рости на полях. Король використовував цей час не для відпочинку, а для відвідин та огляду своїх полків. Першого березня (*March*) з Опішні (*Opuczno*) вийшов полк Клінта (*Klint*), а третього числа його величність також полишив місто й, пройшовши лігу, прибув до Будищ (*Budiczin*), де містилася його штаб-квартира.

Тим часом кіннота противника здійснила кілька маневрів і наблизилася до Ворскли (*Worskla*), розмістивши частину загонів у Котельві (*Kutilva*). Загін капітана Фіттенгофа (*Fittinghof*) з полку Тауба (*Taub*), який рухався до Ворскли (*Worskla*), був атакований ворогом; противник отримав таку гідну відсіч, що змушений був утікати; кількох ворогів було вбито й узято в полон.

Із протилежного від нас боку поблизу Псла (*Pziol*), в околицях Краснополя (*Krasnapole*), перебувало військо Шереметьєва (*Scheremethof*) з усією піхотою, гарнізон якої було розміщено в Гадячі (*Hadiacz*) після виходу звідти шведів (*Swedes*); тому тепер ми були з усіх боків оточені противником – обставина, яка робила наше становище досить складним. Десятого числа один із ворожих загонів наважився атакувати підрозділ полковника Гельма (*Hielm*); але він так добре охоронявся, що намір противника успіхом не увінчався.

Дванадцятого числа до штаб-квартири прибули жінки наших козаків; наступного дня принц Вюртенберг (*Wurtenberg*) вирушив до свого полку, який стояв у Ковалівці (*Kowalufka*), що була за п'ять ліг від штаб-квартири.

Похід короля не на жарт схвилював запорозьких (*Zaporovian*) козаків, про яких мова йшла раніше; вони написали Мазепі (*Mazepa*) листа, в якому повідомляли йому, що вони нині на боці царської армії і що вони хотіли б знати наміри короля Швеції (*Sweden*), який зайшов так далеко, що це їх занепокоїло.

Мазепа (*Mazepa*) вже писав цим людям тоді, коли він визнав шведського (*Sweden*) короля; проте тоді кур'єра з листом перехопили росіяни (*Russians*). Тепер, відповідаючи на їхній лист, він повідомляв козакам про справедливість намірів короля Швеції (*Sweden*), який, будучи грізним завойовником, прийшов, щоб звільнити їх від гніту й рабства, які цар приготував для них. Він закликав козаків наслідувати його приклад і стати під прапори монарха, який стане їхнім захисником і особою, яка зробить їх вільними й щасливими. Зрештою, щоб цей лист справив більше враження на свідомість козаків, Мазепа послав до них одного зі своїх полковників і суддів, умілого оратора, якому було доручено їм усе це цілковито й зрозуміло розтлумачити.

Запорожці, яких дані твердження повністю переконали, негайно послали уповноважених до Мазепи (*Mazepa*), щоб ті доповіли йому про те, що вони стають на його бік. Водночас послі принесли королю листа від їхнього гетьмана. Дев'ятнадцятого числа послі мали зустріч з його величністю й, отримавши відповіді на всі питання, наступного дня вибули дуже задоволені й негайно розпочали військові дії проти москвитів (*Muscovites*).

Росіяни, дізнавшись про зраду козаків, послали полковника Кампеля (*Cambel*) з трьома тисячами драгунів до містечка Царичанка (*Torodginska*), щоб той напав на запорожців (*Zaporovians*), які рухалися на з'єднання з нами. Російські драгуни розділилися на кілька загонів, які нищили по країні, перешкоджаючи запорожцям (*Zaporovians*) просуватися, але ті, у кількості восьми тисяч осіб, атакували полковника Кампеля (*Cambel*) в містечку, розгромили його численні загоны й захопили сто п'ятдесят полонених; так що з трьох московитських (*Muscovite*) полків удалося врятуватися лише чотирьомстам драгунам разом з полковником.

Запорожці на чолі з гетьманом (*Hettman*), якого вони називали кошовим отаманом (*Ottoman Kokzovy*), продовжили свій похід у розташування короля. За гетьманом слідували кілька сотень козацької старшини. Мазепа зустрів їх за півліги до Будищ (*Budiczin*); на наступний день гетьман мав аудієнцію в короля, до якого він звернувся на латині, промовивши, що запорожці (*Zaporovians*) відчують радість через прибуття його величності, що вони просять його захисту, а також дякують Богові, що він дав їм, нарешті, можливість насолодитися свободою, якої вони так жадібно прагнули; після цього він поцілував королю руку й був гостинно запрошений з вищими посадовцями до двору, де їх розмістили за двома столами.

На наступний день запорожці (*Zaporovians*) зібралися в православній церкві в Будищах (*Budiczin*), де прийняли присягу на вірність Мазепі (*Mazepa*). Після гетьмана присягнув писар; після цього вони всі разом перехрестилися й поцілували Євангеліє й розп'яття. Того ж дня перед від'їздом запорожці зустрілися з його величністю, а на завтра вибули з Будищ (*Budiczin*) для продовження військових дій проти росіян (*Russians*).

Тридцять першого числа пан Сандул (*Sandul*), волоський полковник, відбув до Бендер (*Bender*) на запрошення турецького (*Turk*) сераскира, який мав потребу у волоських найманцях. У той же день росіяни захопили в Зінькові (*Czinkow*) лейтенанта з полку князя Вюртенберга (*Wurtenberg*) із шістнадцятьма драгунами, яким було доручено поповнити запаси продуктів. Ці негаразди, які траплялися з нами час від часу, були неминучі; оскільки ми змушені були поповнювати запаси фуражу й продуктів, відхиляючись від основних шляхів, полки час від часу зазнавали втрат маленьких загонів, які були розіслані для збору провізії. Князь Вюртенберг (*Wurtenberg*), який був у найнебезпечнішій ситуації, попрохав у його величності дозволу перебувати йому ближче до штаб-квартири. Отримавши згоду, він прийшов і розташувався зі своїм полком у Бірках (*Burky*).

Одного дня ми дізналися, що цар відіслав генерала Гольца (*Goltz*) з дев'ятнадцятьма чи двадцятьма тисячами чоловік за Дніпро (*Dnieper*), щоб з'єднатися в Польщі (*Poland*) з військом Сенявського (*Siniaewski*), який виступав проти короля Станіслава (*Stanislaus*), і були дуже цим збентежені й занепокоєні. Ще ми дізналися, що п'ять тисяч чоловік знаходиться в Полтаві (*Pultowa*), а також те, що за Ворсклюю (*Worskla*) стоїть військо під командуванням Ренне (*Renn*), призначене для прикриття кордонів Росії (*Russia*); що Шереметьєв (*Scheremethof*) командував рештою армії, яка складалася переважно з піхоти й розміщувалася уздовж річки Псел (*Pziol*) поблизу Гадяча (*Hadiacz*) й Краснополя (*Krasnapole*). Щодо царя, то ми знали, що він був за вісімнадцять ліг від своєї армії у Воронежі (*Woronitz*), де він будував кораблі.

Полтава (*Pultowa*) була розташована на річці Ворскла (*Worskla*), яка за шістнадцять ліг вниз по течії впадає в Борисфен (*Boristhenes*). Це місто належало козакам, але потім росіяни прибрали його до своїх рук. Багато з жителів при наближенні шведів утекли сюди зі своїм майном; тому це місто було повне достатку, зерна й різної провізії.

У місті перебував гарнізон з п'яти тисяч чоловік під командуванням генерал-майора Аларта (*Allart*), якому був підпорядкований полковник Келен (*Kellen*). Цей генерал відповідав за відновлення фортифікаційних споруд та побудову нових укріплень, так що це була досить міцна фортеця в цьому районі. Його величність після обстеження території в тому місці, де Ворскла (*Worskla*) розпадалася на кілька рукавів, утворюючи болотисту місцевість, повернувся увечері наступного дня до Будищ (*Budiczin*).

Тринадцятого числа відбулася подія біля Сокілок (*Jokolki*) поблизу Ворскли: генерал

Ренне (*Romm*) атакував кілька полків на чолі з генералом Штакелбергом (*Stakelberg*), отримав відсіч і зазнав утрат у дуже впертій битві, а полковника Гілленштерна (*Gyllenstiern*) було поранено.

Вісімнадцятого числа лейтенант артилерії втік з Полтави (*Pultowa*) до Будищ (*Budiczin*). У той день випало багато снігу, який на сонці швидко розтанув, зробивши дороги надзвичайно поганими. Армія була змушена залишитися на своїх позиціях.

Двадцять першого числа три капітани з наших волохів із значною кількістю бійців перейшли від нас на бік ворога.

Двадцять четвертого числа його величність здійснив поїздку до табору генерала Крейца (*Creutz*), де були занепокоєні пересуванням загонів маршала Шереметьєва (*Scheremethof*), підозрюючи, що вони призначені для атаки позицій генерала Крейца (*Creutz*); оскільки небезпеки не виявилось, то король того ж вечора звідти повернувся. Цього ж дня генерал-майору Аксель Спару (*Axel Sparr*) було наказано прибути зі своїм підрозділом до штаб-квартири короля.

Двадцять п'ятого числа кілька полків Спара (*Sparr*) прийшли з Лютенків (*Lutenka*) до Будищ (*Budiczin*). Наступного дня вони мали супроводжувати його піхотні полки, що входили до гарнізону, який раніше перебував у Гадячі (*Hadiacz*) й складався з восьми підрозділів. З цими полками, а також з артилерією та усім армійським обозом Спар (*Sparr*) почав похід на Полтаву (*Pultowa*), щоб захопити це місто. Генерал Шереметьєв (*Scheremethof*) на чолі дванадцяти тисяч бійців був свідком цього походу; проте, побачивши стрункі шеренги та надійну охорону, яку організував Спар (*Sparr*), не наважився його атакувати й той безпечно дійшов до міста без жодних людських утрат.

Двадцять восьмого числа полк Дабл-Карлерс (*Dabl-Carlars*) знявся з табору й вирушив до Полтави (*Pultowa*); наступного дня його величність рушив за ним з драбантами, кількома полками кінноти й піхотними полками Вермланда (*Wermland*), Вестботена (*Westerbothn*) й Кальмара (*Calmar*), які отаборилися на зручній відстані від міста; таким чином сюди прибули майже всі наші піхотинці, за винятком двох полків, які залишалися в Будищах (*Budiczin*) з драгунами Тауба (*Taub*) та Дюкера (*Duker*) під командуванням генерал-майора Росса (*Roos*) для утримування цього пункту, через який, безумовно, противник міг пройти, якби спробував звільнити Полтаву (*Pultowa*).

Першого травня (*May*) Клінт (*Klint*) повернувся, й у той же день перед Полтавою (*Pultowa*) розпочалося риття окопів; тоді ж ми дізналися, що ворог збирає свої сили поблизу Опішні (*Opuzno*).

Другого, третього, четвертого, п'ятого й шостого числа окопи були готові, але в них перебувало небагато людей, бо ми хотіли відновити ті наші сили, які його величність не вважав за потрібне виставляти саме в цьому місці, яке ми сподівалися зайняти швидко й без утрат.

Шостого числа генерал-майор Росс (*Roos*), помітивши сили ворога, які прибували на протилежний від Опішні (*Opuzno*) берег, окопався вздовж Ворскли (*Worskla*), зробив насипи з флангів, щоб протидіяти переправі через річку в цьому місці; противник відкрив масивний вогонь по наших робітниках, убивши кількох із них.

Сьомого числа генерал-майор Росс (*Roos*) доправив сюди кілька гармат для стрільби по протилежному берегу, одночасно майор Лоуд (*Lood*) із двохсот п'ятьдесятьма людьми зайняв тут позицію.

Восьмого числа вороги переправилися через річку по містку, який вони побудували нижче Опішні (*Opuzno*), і з піхотою та кіннотою в кількості дванадцять тисяч чоловік кинулися в атаку на наші окопи. Використовуючи свою значну перевагу в силі, противник захопив у полон майора Лоуда (*Lood*) й кількох інших офіцерів та близько сімдесяти піхотинців; решта ж відбилася від ворога після кількогодинної відчайдушної оборони.

Генерал-майор Росс (*Roos*), знаючи наміри противника, до початку атаки відвів полки своїх драгунів на позиції до Будищ (*Будищ*); до них також приєдналися два батальйони гвардійців, полки кінноти Сканії (*Scania*) та Горна (*Horn*), драгуни князя Вюртенберга (*Wurtenberg*) й Меєрфельда (*Meyerfeld*), які поспішили туди зі своїх таборів. Його величність прибув з графом Реншильдом (*Rheinschild*) та багатьма іншими

генералами якраз у той момент, коли вороги поверталися до мосту, щоб перейти його. Полковник Дюкер (*Duker*) несподівано здійснив вилазку з міста навздогін їм і напав на їхній авангард так люто, що вони були відкинуті до річки, де загинуло понад двісті чоловік. Більшість ворожого війська згодом швидко перетнула міст, потім знищила його й рушила повним галопом до Котельви (*Kotalva*), залишивши позаду всі свої матеріали й інструменти, які вони мали намір використовувати при облозі Опішні (*Opoczno*), а також дві гармати, які вони щойно забрали в окопах; проте на початку атаки вороги все-таки захопили два наших прапори.

Дев'ятого числа всі полки повернулися до Будищ (*Budiczin*), після того як усю ніч простояли в бойовій готовності на випадок, якби ворог відновив військові дії. Що ж до гарнізону, який стояв у Опішні (*Opoczno*), то після спалення містечка він попрямував за рештою війська.

Одинадцятого числа все наше військо знялося з позицій у Будищах (*Budiczin*) і, пройшовши дві ліги, прибуло до села Жуки (*Czuki*), що неподалік від Полтави (*Pultowa*).

Дванадцятого числа ми з допомогою викопаних траншей максимально наблизилися до оборонних споруд міста й стали табором, одночасно супротивник окопався за валом. Чарльз Посс (*Charles Poss*) здійснив цей маневр із гренадерами гвардії, які себе дуже добре проявили.

Чотирнадцятого числа фельдмаршал Реншильд (*Rheinschild*) пішов від нас для взяття під своє керівництво полку кінноти поблизу Жуків (*Czuki*), де ми мали чималий запас фуражу; для його поповнення тут стояли козаки, які об'їжджали села; перебувало там близько шести тисяч запорожців (*Zaporovians*).

Шістнадцятого числа й напередодні противник здійснив багато вдаваних нападів з різних боків, зробив кілька пострілів картечню; у цей час дванадцять сотень бійців під командуванням бригадира Головіна (*Gallowin*) налагодили переправу через болото з допомогою фашин, які поклали селяни, що прекрасно знали місцевість: усі вони непомітно увійшли до міста. Король, гадаючи, що ворог буде робити спробу вступити в бій, поспішив до свого полку гвардійців і наказав багатьом загонам виступати. Проте, як тільки допомога увійшла в місто, Меншиков (*Menzikon*), який керував цими фальшивими атаками, миттєво повернувся, задоволений своїм успіхом у переправі цих загонів, а також налагодженням зв'язком між містом та редутами із встановленими гарматами, які він спорудив поблизу переправи.

Того ж дня два татарських (*Tartar*) кур'єри прибули до табору. Мазепа (*Mazepa*) послав їх до короля з пропозиціями від татарського (*Tartars*) хана, який вирішив приєднатися до нас. До вечора решта полку гвардійців прибула до табору й розмістилася поблизу монастиря.

Сімнадцятого числа його величність наказав влаштувати невеликий редут біля підніжжя гори, на якій була розташована Полтава (*Pultowa*), і поблизу річки, у тому місці, через яке ворог пробрався в місто. Противник, який перебував на протилежному схилі гори, почав копати траншеї, щоб завадити нам, а наступного дня два батальйони спустилися вниз по схилу на берег річки навпроти наших редутів. Ці загоны зробили залп зі стрілецької зброї по нашій варті, яка там стояла, ті відповіли їм тим самим, змусивши їх повернутися назад до своїх окопів.

Під час подій, що відбувалися на цьому березі, ворог здійснив несподівану вилазку з восьмистами бійцями на чолі з бригадиром Головіним (*Gallowin*); проте вони були так мужньо зустрінуті генералом-майором Россом (*Roos*) і князем Вюртенбергом (*Wurtenberg*), що половину ворогів було вбито й поранено; сам бригадир попав у полон, а решта ледве врятувалася, повернувшись до міста.

Дев'ятнадцятого числа, як тільки ворог почав здійснювати значні переміщення по той бік Ворскли (*Worskla*), де князь Меншиков (*Menzikof*) зібрав до купи військо, що мало намір перейти річку й напасти на нас, його величність стрибнув миттєво на коня й підняв усі полки на ноги, щоб рухатися до монастиря, де він вишукував полки у дві бойові шеренги. Тієї ночі на позиціях ворога спостерігалася значна активність, що давало нам підставу думати, що ми прийшли для того, щоб вступити з ними в бій; тому фельдмаршал Реншильд (*Rheinschild*) постійно перебував на коні в готовності

виконати королівські накази; але ворог, спостерігаючи за розміщенням наших військ, які були готові зустріти їх, не наважувався наближатися, задовольняючись тим, що тримав нас усіх усі ці дні в напруженні.

Двадцять першого числа піхотні полки Росса (*Roos*), Ранка (*Rank*), Ульфспара (*Ulfsparr*) та Вестбота (*Westenbothn*) прибули до табору. Генерал-майор Крейц (*Creutz*) також прибув зі свого старого місця розташування й обрав собі місце для невеликого табору на відстані ліги від нас. У той день противник зробив по нам із своїх окопів понад шістдесят гарматних пострілів.

Двадцять другого числа бригадир Головін (*Gallovin*) намагався втекти, підкупивши вартового, проте той відмовився від хабара й усім розповів про його пропозицію; за це король дав йому шістдесят крон як винагороду за його вірність.

Двадцять третього, двадцять четвертого, двадцять п'ятого й двадцять шостого числа нічого значного не відбулося. Облога затягувалася, ми спробували зробити підкопи, але вони були виявлені. Ми втратили в ці дні майора, інженера, капітана й лейтенанта, які були вбиті в підкопах. Найстрашнішим було те, що наші поранені рідко одужували через те, що їхні рани вражала раптова гангрена, яка була спричинена нестерпною спекою.

Двадцять сьомого числа Шереметьєв (*Scheremethof*) прийшов на з'єднання з Меншиковим (*Menzikof*) із Говтви (*Oltwa*), що на Пслі (*Pziol*), де він залишався до цих пір. У дорозі він перетнув річку Полузери (*Poluzar*) та Ворсклу (*Worskla*). Після цього ворог на протилежному березі річки почав ретельно окопуватися, зміцнюючи свій табір, засипаючи болота й заплави біля Ворскли (*Worskla*) мільйонами фашин, на яких вони встановлювали свої укріплення, для захисту яких встановлювалися гармати та мортири: лінії їхніх укріплень простягалися вздовж річки, а також на іншому боці навколо їхнього табору.

Того ж дня комендант Полтави (*Pultowa*) несподівано напав на наших робітників у окопах, змусивши їх відійти назад до полку Дабл-Карлерса (*Dabl-Carlia*), при цьому було вбито лейтенанта цього полку та кількох солдатів і запорожців (*Zaporovians*); але, як тільки наш полк пішов у атаку, щоб захистити робітників, ворог поспішно відступив, маючи кількох убитих та поранених. Запорожці (*Zaporovians*), які до цього спокійно себе почували в окопах, повернулися туди з тягарем на душі.

Двадцять дев'ятого числа противник пересунув свої укріплення вниз до річки; ми ж із свого боку розмістили наші позиції вздовж Ворскли (*Worskla*) навпроти них, розтягнувши бойову лінію дуже близько біля берега від Полтави (*Pultowa*) до пагорба за монастирем. На кожному фланзі було споруджене укріплення, а в середині позицій були розміщені два редуті поблизу маленької річечки, яка петляла між Полтавою (*Pultowa*) й монастирем, впадаючи у Ворсклу (*Worskla*); кілька наших піхотних полків розташувалися в тилу для спостереження за діями противника.

Тридцять першого числа загін ворожих волохів та калмиків атакував наших волохів поблизу Жуків (*Czuki*); але вони отримали таку відсіч, що багато з них загинули, а решта швидко втекла: наші волохи захопили в цій сутичці десять полонених, серед яких виявилися два наших дезертири. Наступного дня у ворожому таборі було свято, з приводу чого противник відкрив масований вогонь із своїх гармат.

Першого, другого й третього червня (*June*) супротивні сторони лише спостерігали один за одним, а четвертого числа великий загін вийшов з обложеного міста до річки за фуражем. Його величність наказав гвардійцям виступити й примусити їх відійти; але ті незабаром повернулися з більшим військом, напали на нашу гвардію з несамовитою лютюю; гвардійці захищалися не менш відважно, не даючи ворогу просунутися вперед ні на крок; через деякий час вогонь припинився, оскільки ворожі частини почали відступати, побачивши підмогу, яка рухалася на допомогу шведам (*Swedish*): взяті в облогу повернулися до міста, втративши кілька сотень вбитими та пораненими. У цей день вони почали споруджувати зліва від міста нові укріплення поблизу річки для захисту свого містка, який їх зв'язував із силами противника. Цього ж самого дня до ворожого табору прибув цар з чималим військом; дезертири від них запевняли нас, що в них було тридцять піхотних полків, багато драгунів і понад п'ятдесят тисяч козаків і калмиків.

Шостого числа частина війська противника, до якої входило близько сотні вершників, не враховуючи козаків і калмиків, наблизилася до Жуків (*Czuki*), щоб виявити місцезнаходження табору фельдмаршала Реншильда (*Rheinschild*). Той був попереджений стосовно незваних гостей, послав їм назустріч кіннотників, які повернулися з кількома полоненими. У той же день волох, який був взятий у полон росіянами (*Russians*), утік від них і приніс нам звістку, що цар вирішив атакувати армію його величності одночасно в трьох різних місцях; однак на даний час він ще не був готовим реалізувати свій план. Численне козацьке військо противника атакувало велику кількість селян з нашого загону, який розмістився в лісі поблизу Кобеляків (*Cobilak*), на півдорозі між Борисфеном (*Boristhenes*) і Полтавою (*Pultowa*), але ті вчинили такий мужній опір, що вороги змушені були відступити з відчутними втратами. Мазепа (*Mazepa*) дав цим селянам щедрі винагороду.

З сьомого по тринадцяте число нічого важливого не відбулося, за винятком того, що ворог продовжував зміцнювати свої укріплення, а ми підтримували свої позиції в належному стані.

Тринадцятого числа цар змістив свої позиції й наступного дня закинув у місто чотири ядра, усередині яких були лише листи для коменданта.

П'ятнадцятого числа велике вороже військо переправилося через річку й напало на загін Крузе (*Cruus*). Маючи чисельну перевагу, ворог відтіснив загін, розграбував його обоз і спалив те, що не зміг забрати з собою; одночасно було звільнено більше тисячі московитів (*Muscovites*) разом з їхнім полковником, які були полонені гвардійцями полку Крузе (*Cruus*); проте, перш ніж відступити, шведи вбили сто сімдесят чоловік із загону противника, яким командував генерал Гейнсон (*Heinsohen*). Того ж дня були підняті по тривозі табори графа Реншильда (*Rheinschild*) в Жуках (*Czuki*) і під Полтавою (*Pultowa*), де комендант розпочав з боку річки й містка споруджувати нові укріплення, поблизу яких ми побачили багато московитського (*Muscovite*) війська, яке, проте, не виявляло значної активності.

Опівночі шістнадцятого числа противник кинув чотири ядра з листами в місто. Потім комендант подав сигнал, що він їх отримав. У той же час кілька ворожих загонів уночі переправилися через річку поблизу села Петрівка (*Pietrofka*) навпроти позицій маршала Реншильда (*Rheinschild*) й ще до світанку насипали рови перед семи бастионами, в яких вони самі розмістилися й встановили свої прапори, ховаючись упродовж дня за своїми укріпленнями.

Граф Реншильд (*Rheinschild*) після того, як наказав підрозділу генерала Крейца (*Kreutz*), який був поблизу, підійти з двома піхотними полками, розташував свої війська в бойовому порядку в очікуванні наказу короля. Тим часом трапився випадок, після якого князь Вюртенберг (*Wurtenberg*) дивом уникнув полону. Здійснюючи розвідку позицій ворога на значній відстані, він був оточений і неминуче потрапив би в полон, якби кілька офіцерів і драгунів не поспішили йому на допомогу й не допомогли йому відірватися від ворожого переслідування. Росіяни в цей час пішли на хитрощі й перейшли річку по містку, який знаходився нижче по течії на чверть ліги від Полтави (*Pultowa*). Король вирушив туди, щоб контролювати їхнє переміщення, проте, на нещастя, у нього влучила куля, яка пробила йому чобіт і ліву ногу, увійшовши вище малого пальця й вийшовши в п'ятці. Він спочатку не звернув уваги на рану й ще деякий час продовжував видавати накази своїм бійцям з максимальним спокоєм, витримуючи страшний біль. Король лише тоді сказав про своє поранення, коли кров з рани потекла повним потоком; він продовжував залишатися незворушним і через годину повільно повернувся до табору, де йому були змушені обрізати чобіт, оскільки його нога дуже дуже розпухла**.

Граф Піпер (*Piper*) з генералами був дуже занепокоєний цим пораненням. Король, звернувши увагу на незвичну тишу, запитав свого хірурга Неймана (*Neumann*)

---

* У рукописі шведською мовою на полях написано, що король був поранений у ногу й незабаром повернувся на поле бою верхи на коні. Це не відповідає дійсності, оскільки він не зміг би витримати так довго без перев'язки.

** Кістка його п'ятки була розтрощена й, на думку всіх хірургів, її потрібно було ампутувати.

щодо причин їхньої стурбованості; той відверто відповів його величності, що рана дуже небезпечна, оскільки вже з'явилися деякі ознаки гангрені: на що король, не виявляючи жодних ознак тривоги, відповів: «*Нічого страшного, відріжте її, відріжте її*». Йому змушені були робити глибокі розтини, які він сприймав спокійніше, ніж спостерігачі. Він витримав цю жахливу операцію, не втрачаючи свідомості, що було неймовірно. Лише таким жорстоким способом можна було врятувати ногу короля, яку в іншому випадку необхідно було б ампутувати. Завдяки здібностям хірурга вдалося запобігти гангрені, незабаром король уже міг пересуватися на ношах, хоч одужання й проходило повільно через неймовірну спеку та періодичні лихоманки, які дуже дошкуляли його величності.

Близько полудня противник у кількості дванадцяти сотень чоловік чи близько того здійснив вилазку та атакував наші передові позиції з великим завзяттям; але гвардійський полк, який знаходився тоді в окопах напоготові, швидко змусив їх відступити. Ближче до вечора решта московитської (*Muscovite*) армії перейшла річку й увійшла до свого нового табору. Його величність наказав графу Реншильду (*Rheinschild*) насипати кілька укріплень, ми самі вирушили до них і одночасно кілька полків було спрямовано на підкріплення сил графа. У той же час гарнізон Полтави (*Pultowa*) продовжував розширювати свої укріплення в місці з'єднання з ворогом на рівнині біля підніжжя пагорба.

Вісімнадцятого числа ворог перебував на своїх нових укріпленнях поблизу Петрівки (*Pietrofski*), якраз перед нашими позиціями, що розміщувалися навпроти них. У той день їх габіони були підпалені, що зчинило великий переполох: у той же самий час противник енергійно рушив на наші апроші під прикриттям масивного й безперервного вогню з рушниць та гармат. Ворог вишикував свою кінноту вздовж річки на іншому березі й здійснив удаваний маневр, ніби збирався переправлятися. Щоб запобігти цьому, його величність наказав нашим гвардійцям підсилити охорону біля річки в тому місці, де постійно перебувала варта генерал-майора. У ці дні солдати цікавилися новинами про стан здоров'я короля й помітно були цим стурбовані.

Дев'ятнадцятого числа до ворога прибуло кілька загонів у їхні нові укріплення поблизу Петрівки (*Pietrofski*), що біля позицій фельдмаршала Реншильда (*Rheinschild*). Противник спорудив уздовж річки сімнадцять редутів. Фельдмаршал, який не мав при собі нікого, окрім кіннотників, негайно повернув два полки піхоти, що полишили Жуки (*Czuki*) й наблизилися на чверть ліги до Полтави (*Pultowa*). Незначна кількість ворожих загонів перебувала в своїх укріпленнях на іншому березі річки навпроти Полтави (*Pultova*); ситуація поки що залишалася спокійною.

Двадцятого числа в таборі графа Реншильда (*Reinschild*) зчинилася тривога. Кілька ескадронів противника, до яких входило близько шести тисяч кіннотників, не враховуючи козаків, рушили в бойовому порядку, демонструючи намір атакувати наші позиції. Граф на чолі своєї кінноти негайно поскакав рясю назустріч ворогу й вступив з ним в рукопашний бій, зламав і розпорочив його ряди, змусив противника втікати, а сам переслідував його цілу лігу по п'ятах, не даючи йому оговтатись.

Утрати ворога в цій сутичці були значними, особливо під час втечі, ми нарахували в них понад п'ятсот вбитими на полі бою й у дорозі. Ми взяли в полон важливого офіцера та кількох солдат, які розповіли нам, що Меншиков (*Menzikof*) і Шереметьєв (*Scheremethof*) були в їхньому новому таборі з десятьма тисячами піхотинців і тридцятьма полками драгунів під командуванням Волконського (*Volkonski*); у їхньому таборі ще перебував генерал Бауер (*Bauer*), але він постійно був у щент п'яним. Ми знайшли також портрет царя, який генерал загубив під час утечі. У цей день на протилежному боці річки в таборі противника стояла густа пилюка, що свідчило про якесь переміщення; при цьому осторонь на ворожих укріпленнях на тому боці було дуже мало людей.

Двадцять першого числа противник залишив свої укріплення й позиції, що знаходилися навпроти нас. Генерал-майор Спар (*Spar*), який закріпився й виставив охорону наступного дня поблизу річки, відібрав кілька загонів для того, щоб зруйнувати й спалити ворожі укріплення, що й було виконано. Королю було принесено

звістку, що ворог перемістив усі свої сили до Петрівки (*Pjetrofsky*) й не залишив жодного загону по той бік Ворскли (*Worskla*). Його величність у цей день не дуже добре себе почував, ми побоювалися нового запалення; але до вечора королю стало ліпше. З розповідей дезертирів ми дізналися, що цар учора привселюдно сказав генералу Бауеру (*Bauer*) про поранення короля Швеції (*Sweden*) в ногу; що у ворожому таборі переконані щодо наступу царської армії через кілька днів і що зараз у Москві (*Moscow*) перебувають сімсот саксонців (*Saxons*), які втекли із шведської (*Swedish*) армії Любекера (*Lubeker*). Вони були відіслані в Кремль (*Cremelin*), щоб у разі нападу захистити жителів столиці, які були смертельно налякані.

Уночі двадцять другого числа ми отримали звістку, що ворог рухається повним ходом у нашому напрямку, щоб вступити в бій. Тому його величність рано вранці віддав наказ усьому війську готуватися до сутички. Фельдмаршал ще деякий час залишався з королем, потім пішов і очолив кавалерію, яка вишикувалася в бойовій готовності, у той час як піхота підійшла й розтягнулася в шеренгу довжиною в чверть ліги, маючи кінноту на своїх флангах.

Увесь наш обоз був цілком залишений в тилу армії під охороною кількох полків і запорожців (*Zaporovians*). Деякі загоны мали наказ залишатися в окопах та редуках біля річки, щоб захищати їх. Що ж до короля, то він знаходився в своєму ліжку, що містилося на ношах. Ноші перевозили парою коней під охороною кількох драбантів (*Drabans*) та ескадронів, що перебували поруч з королем.

Отже, наше військо вишикувалося в бойовому порядку, провівши кілька годин в очікуванні ворога; його величність перш за все наказав перенести його в голову піхоти, де були поставлені на землю його ноші; ця обставина надзвичайно надихнула армію.

Тоді ж Мазепа (*Mazeppa*) прийшов до короля й доповів йому, що кілька татарських (*Tartar*) послів завітали до Кобеляк (*Cobilak*) з турецьким (*Turkish*) конвоєм. Незабаром за секретарем Клінкстремом (*Klinkostrom*)* прибули з полковником Сандулом (*Sandul*) і татарські (*Tartar*) послы, серед яких були капітан гвардії татарського хана (*Han of the Tartars*), генерал і кілька мурз, а також інші офіцери. Їх було проведено до короля, вони вклонилися йому, одночасно полковник Сандул (*Sandul*) ознайомив графа Піпера (*Piper*) з відповіддю сераскира-паші з Бендер (*Bender*), яка стосувалася волоських (*Valochian*) найманців, а потім Клінкстрем (*Klinkostrom*) подав королю листа від татарського хана (*Han of the Tartars*).

У листі хана (*Han*) мова йшла про те, що татари (*Tartars*) вже були готові виставити свою кінноту проти росіян (*Russians*), проте їм повідомили, що його величність уклав мир із царем після трьох прохань про це; росіяни (*Russians*), які розповсюдили цю новину, додавали, що король попросив собі в дружини царську сестру; крім того, королівські міністри запропонували татарському хану (*Han of the Tartars*) велику суму грошей за те, щоб той не допомагав королю Швеції, а перейшов на бік царя; проте хан (*Han*), висловлюючи королю Швеції (*Sweden*) свою глибоку шану, відхилив їхні пропозиції, повністю усвідомлюючи, яка небезпека нависла над його величністю.

Король, зрозумівши за цей час, що ворог не прийшов і не має наміру його атакувати, наказав своїй армії розділитися; його величність з піхотою вирушив до вищезгаданого монастиря, який знаходився на пагорбі навпроти міста, від якого його відділяла лише долина. Тут піхота змогла перевести подих, а в цей час фельдмаршал з кіннотою перемістився на протилежний бік міста, де до цього перебував король.

* Містер Клінкстрем (*Klinkostrom*) був відряджений зі Стокгольма (*Stockholm*) королевою, щоб повідомити королю про смерть його сестри, її світлості королівської високоності герцогині Гольштинської (*Holstein*). Король був уражений тим, як йому вдалося пройти через Польщу (*Poland*) з листом від короля Станіслава (*Stanislaus*); а потім продовжити свою подорож через Угорщину (*Hungary*) й Валахію (*Wallachia*) до Бендер (*Bender*), звідки він і прибув з полковником Сандулом (*Sandul*) і татарськими (*Tartarian*) послами з листом від хана до короля. Оскільки його величність дуже любив свою сестру герцогиню Гольштинську (*Holstein*), граф Пайпер (*Piper*) заборонив Клінкстрему (*Klinkostrom*) повідомляти його величності про її смерть, бо він і так страждав через своє поранення. Тому він нічого королю не сказав, лише передав його величності листи від короля Станіслава (*Stanislaus*) та від хана (*Han*).

Що ж до обозу, то він залишався непорушно на місці, бо ми не знали, чи атакуватиме нас ворог наступного дня, чи ні.

Двадцять третього числа нічого значного не сталося, якщо не рахувати того, що ближче до вечора група козаків і калмиків наблизилася до табору його величності для розвідки; наша передова охорона відкрила по них вогонь. З настанням ночі втікач з ворожого табору приніс нам звістку, що цар розташував усі свої сили на цьому березі річки, і що лише генерал Генсхен (*Heinschen*) залишився на тому боці з кількома полками, які розмістилися нижче по течії від міста навпроти позицій фельдмаршала. Ворог постійно перебував у окопах.

Двадцять четвертого числа нам доповіли про наближення ворога, а поки противник підходив, ми безперервно копали рови.

Двадцять п'ятого числа Гіленкроку (*Gyllenkrok*) було наказано залишатися в окопах на протилежному боці міста для керівництва наступом у разі його продовження. З ним були запорожці (*Zaporovians*), які неохоче копали траншеї; тому Гіленкроку (*Gyllenkrok*) довелося докласти немало зусиль, щоб змусити їх стати до роботи. Козаки скаржилися на те, що завжди тільки їх змушують працювати, а не шведів, і казали, що вони нам не раби.

Двадцять шостого числа ворог здійснив значні переміщення своїх сил, підійшов до нас ще ближче й окопався*.

---

* На цьому завершується щоденник автора, який, на жаль, загинув від гарматного пострілу поруч з ношами короля під час битви під Полтавою (Pultowa).